

ΜΑΓΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟ ΣΤΟ BYZANTIO

Μαγεία και θρησκεία, με κοινή αφετηρία δύο θασικά ανθρώπινα συναισθήματα, τό φόρο και την ελπίδα, χάνονται μαζί στα βάθη των χιλιετιών. Με το πέρασμα του χρόνου δημιουργήθηκαν κάποια «σύνορα» ανάμεσά τους, που δεν έπαψαν ποτέ όμως να είναι ρευστά. Ας μην ξεχνάμε ότι και σήμερα ακόμα, στα περισσότερα συνταγματικά κείμενα του κόσμου εξασφαλίζεται το ατομικό δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, αλλά μόνο για τις «γνωστές» θρησκείες. Με τη διατύπωση αυτή επιδιώκεται ο αποκλεισμός από τη συνταγματική προστασία όσων θρησκειών έχουν κρυφά δύγματα και μυστική λατρεία. Ο λόγος είναι ολοφάνερος.

Η επίκληση υπερφυσικών δυνάμεων, εφόσον ζέφευε από τα όρια της λατρείας του θείου –και επομένως δεν είχε τη «νομιμοποίηση» της θρησκείας– προκαλούσε δέος. Η άγνοια των διαθέσεων αυτών των δυνάμεων απέναντι στους ανθρώπους, αντίθετα από ότι, τις συνέβαινε με τις κοινών λατρευόμενές θεότητες, δημιουργούσε αν όχι την πεποίθηση πάντων την υποψία, ότι αυτή η δραστηριότητα δεν μπορούσε να αποδέπει στην εξυπηρέτηση σκοπών αγαθών. Έτσι όσοι επιδίδονταν σε πράξεις αυτής της μορφής παραβίαζαν τα όρια της «κανονικότητας» και αποτελούσαν επομένως κίνδυνο για το κοινωνικό σύνολο. Εύλογο ήταν λοιπόν το ενδιαφέρον της έννοησης τάξης για την εξουδετέρωσή τους.

Σπύρος Ν. Τρωιάνος

Καθηγητής Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

Το ρωμαϊκό δίκαιο από πολύ νωρίς χαρακτήρισε ως δημόσιο έγκλημα την ανάπτυξη τέτοιας δραστηριότητας και την αντιμετώπιση, όπως θα δουμε ποτά κάποια μεγάλη αυστηρότητα. Η αιτία της αυστηρότητας αυτής πρέπει να αναζητηθεί προκειμένου για την περίοδο της γηγενειας, στην άξια του προστατευόμενου έννομου αγαθού, που στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν ουτε λίγο ουτε πολύ αυτή η ιδιαίτερη ασφάλεια του πολιτεύματος και τη σταθερότητα του κοινωνικού καθεστώτος – έννοιες δεμένες με το πρόσωπο του εκάστοτε γηγενόν. Η ανάγκη να εξασφαλιστεί η νομιμοφορίανή των πολιτών στο χώρο των μεταφυσικών τους ενδιαφεροντων οδήγησε στη θέσπιση της υποχρέωσης προφοράς θυσίας στο «πνεύμα» των γηγενών. Έται δεν είναι δισκούλο να θρει κανεὶς κοινὴ σημεῖα ανάμεσα στους διωγμούς κατά της χριστιανικής θρησκείας και στη διώνη της μαγείας, ιδίως μάλιστα σε μια περίοδο, που η σταδιακή αποδυνάμωση των

παραδοσιακών αξιών προκάλεσε έντονα συναισθήματα αθεβαιότητας, αλλά και ανασφαλίειας της κοινωνίας.

Στη σημαντική σε όγκο νομοθετική ύλη που το πρώιμο ωζαντινό κράτος κληρονόμησε από την προηγούμενη περίοδο προστέθηκαν αρκετά νομοθετήματα του Μ. Κωνσταντίνου και των διαδόχων του. Μεγαλύτερες ενδιφέροντα παρουσιάζει ένα από αυτά, το έτους 321, στο οποίο επιχειρείται διάκριση «καλῆς» και «κακῆς» μαγείας. Με αυτή τη βάση κηρύσσεται ατιμωρητή η πράξη, αν απεβλέπεται στην ίσια ανθρώπων από ασθενείες ή στη διάσωση της συγκομιδής των καρπών της γης από φυσικές καταστροφές (ακαρίες, βροχές και χαλάζι). Η διάκριση αυτή επιβιώνει άλλωστε μέχρι τις μέρες μας, καθώς γίνεται λόγο για «λευκή» και «μαύρη» μαγεία (ο τελευταίος αυτός όρος προέρχεται από μετάφραση της λαζαρενής απόδοσης της «νεκρομαντείας» σε niggromantie).

Στο σημείο αυτό πρέπει να παρατη-

ρηθεί, ότι η έντονη νομοθετική δραστηριότητα των πρώτων χριστιανών αυτοκρατόρων δεν είναι πιθανότατα άσχετη με την κίνηση που εκδηλώθηκε μέσα στην Εκκλησία λίγο πιο πριν, με στόχο τον εξοβλισμό τέτοιου ειδούς «ανταγωνιστικών» επιδράσεων, που θα αλλοιώναν το περιεχόμενο της χριστιανικής διδασκαλίας και λατρείας.

Όλες αυτές οι διατάξεις συγκεντρώθηκαν στις επιστήμες κωδικοποιήσεις του δου και, κυρίως, του δου διών. Σύμφωνα με την πάνια ριματική πρακτική, είχαν στο σύνολό τους περιπτωσιολογικό περιεχόμενο, έτσι ώστε να μην είναι δινυτό να συναχθεί με ακρίβεια, ποιά ήταν η αντικειμενική υπόσταση της μαγείας. Πάντως διαφαινεταν οιφής η τάση της χάραξης διαχωριστικών ορίων από την καθιερώμενη θρησκευτική λατρεία. Στα πλαίσια αυτό απαγορεύονταν λατρευτικές πράξεις κατά τη νύκτα –εκτός από τις παραδοσιακές–, πράξεις που περιλάμβαναν ανθρωποθυσίες, η νεκρο-

μαντεία, η επίκληση νεκρών και γενικότερα κάθε πράξη που σχετίζοταν με λειψάνα και τάφους, τέλος καθε κάθε λατρευτική πράξη με σκοπό, να προκληθεί βλάβη σε κάποιους άλλους. Πέρα από αυτό είναι βέδαιο, πως από νωρίς είχε συνδεθεί με τη μαγεία και η παρασκευή και χρήση δηλητηριών ουσιών.

Η ποινή που οι διατάξεις αυτές προέβλεπαν για τους παραβάτες ήταν πάντα η θανατική. Κατά κανόνα μάλιστα ο τρόπος της εκτελέσης τους ήταν ιδιαιτέρως σκληρός, όπως π.χ. η καύση σε πυρά, το γδάρωμα των πλευρών του καταδίκου με οιδέρεινος ονύχες κ.ά. Χαρακτηριστικό ακόμα για το πόσο δύριο θεωρείτο το έγκλημα αυτό είναι, κατα το ίδιο, και οι αξιωματούχοι, που ήταν απαλλαγέμενοι από ανωματικά βασανιστήρια, δεν εξαρίστουν από αυτού του είδους της ποινές.

Λόγω της πολυμορφίας στον τρόπο πραγμάτωσης του εγκλήματος, παρατηρείται σε μεγάλο βαθμό και ορολογική ποικιλία. Οι λατινικές πηγές χρησιμοποιούν τους γενικούς όρους *magus* (που, όπως και ο αντίστοιχος ελληνικός όρος «μάγος», έχει περιοική προέλευση) και *maleficus* (= κακοποιός). Σε άλλες παλιές περιπτώσεις γίνεται χρήση πιο εξειδικευμένων χαρακτηρισμών, όπως *haruspex* (= θυσιοκός), *haruios* (= δωμασκότος), *augur* (= οιωνοσκόπος) κ.ά.

Ιδιαιτέρω ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός, ότι οι αδύοπτες αυτές απασχολήσεις επεκτείνονται και στους μαθηματικούς. Σύμφωνα με την αυτοκρατορική νομοθεσία επιτρέπονταν μεν η καλλιέργεια της γεωμετρίας, απαγορεύονταν όμως η άσκηση της «μαθηματικής τέχνης». Η εξήγηση γι' αυτό, σύνταξανται από μεταγενέστερα ερμηνευτικά κείμενα, είναι ότι τα μαθηματικά ήταν συνδεδεμένα με τη μελέτη της αστρονομίας, που την εποχή εκείνη δεν διακρινόταν με σαφήνεια από την αστρολογία, κι επομένως ενέπιπτε στο γενικό φάσμα των απαγορεύσεων. Τόσο δε ήταν η ημασία της αποδοκιμασίας αυτής από την έννομη τάξη, ώστε κατά τη συστηματική ταξινόμηση της ύλης στον ιουστινιάνεο Κώδικα έγινε ρητή αναφορά των μαθηματικών στην επικεφαλίδα του οικείου τίτλου (9.18), που σε ελληνική απόδοση είναι: «Περὶ κακοποιῶν καὶ μαθηματικῶν καὶ τῶν ἀλλών ομοιῶν». Με βάση το συστεματικό φαρμακείας και μαγείας, για την οποιαίς έγινε λόγος πιο πάνω και που επαναλαμβάνεται με περιορισμένες στις ιουστινιάνεις Εισηγήσεις (4.18.5), η επικεφαλίδα αυτή παίρνει λίγες δεκαετίας μετά το

θάνατο του Ιουστινιανού, στο κείμενο του Νομοκάνονα σε 14 Τίτλους, την ακόλουθη μορφή: «Περὶ φαρμακῶν, μαθηματικῶν καὶ τῶν ομοιῶν». Παραπρόμεις ότι οι μεν κακοποιοί παραχώρησαν τη θέση τους στους φαρμακούς, οι μαθηματικοί ομως έμειναν ακλόνητοι.

Αργότερα, λίγο πριν από το μέσον του 8ου αιώνα, συντάσσεται με εντολή του Λεοντίου Γ' μια συλλογή με σκοπό τη συγκέντρωση των θαυμάτων για την καθημερινή ζωή κανόνων δικαιού σε σύντομες φράσεις, γραμμένες σε γλώσσας κατανοητή για το μέσον άνθρωπο της εποχής εκείνης, παραλλήλα όμως και με τη φανερή πρόσθεση, να επιχειρήσει μεταρρυθμίση του ποινικού δικαιού. Η «Εκλογή» (αυτό είναι το δυναμικό της συλλογής) περιέλαβε την έδηση διάταξη για τη μαγεία: «Οι γόρτες και οι φαρμακοί οι επι θλαθή ανθρώπων προσλαύοντες τοις διαιρούν δέρη πηρωρείσθωσαν» (17.43).

Στο χωριό αυτό παραπρόμεις, πρώτον ότι διατηρείται με ιδιαιτέρω έντονη μορφή η διαδύνεση «γοντείας» (όπως απόδοθη στα ελληνικά νομικά κείμενα η μαγεία) και φαρμακεία, και δευτέρων, ότι προσδιορίζεται (όχι όμως για πρώτη φορά) το ειδικότερο περιεχόμενο της αποδοκιμαζόμενης δράσης σύμφωνα με τις κρατουόντες αντιλήψεις προσδοκιμασμένες στη διακαταλή της Εκκλησίας, δηλαδή η επικοινωνία του δράστη με τους «διάδομους», σε άσυντο όργανο των οπίων και μεταβλέπται. Αυτή την αντιλήψη εκφράζει η παρακάτω ρήση του Χρυσοστόμου: «Εκεὶ μὲν γαρ ο δαιμόνιον, σταν επὶ τὴν ψυχὴν ὑπέση, πηροῦ τὸν διανοῖαν, καὶ σκοτοῖ τὸν λογιαῖον, καὶ σύντας ἀπάντα φθεγγοῦται, οὐδὲν τῶν λεγομένων επιστανῆσην τῆς διανοίας αὐτῶν, αλλὶ οὐδὲν τίνος αψυχοῦ φθεγγοῦντο».

Πολύ καλύτερα από συστηματική άποψη είναι διατυπωμένη η αντίστοιχη διάταξη σε ένα κάποια μεταγενέστερο κείμενο (ίως αρχές του 9ου αιώνα), διοικητικό της Εκκλησίας, στο λεγόμενο «Εκλογάδιο», όπου διαβάζουμε τα εξής: «Οι γόρτες οι επι θλαθή ανθρώπων δαιμονίας επικαλούμενοι ἡ δια θυσιῶν μαντεύομενοι ἐφερε πηρωρείσθωσαν» (17.21). Παραπρόμεις εδώ, ότι το ενδιαφέρον του νομοθέτη εντοπίζεται στις περιπτώσεις εκείνες, που η επικλήση των κακών πνευμάτων γίνεται για την προκληθεί βλάβη σε ανθρώπους με άλλα λόγα έμεση αναφορά στη διάκριση της μαγείας σε «καλή» και «κακή».

Ενδιαφέρον έχει και το ότι γίνεται ρητή μνεία των μάντεων, όχι όμως όλων, αλλά μόνων αυτών που οι εν-

έργειες τους περιέχουν και θυσίες, δηλαδή πράξεις τυπικά λατρευτικές. Για τις άλλες μορφές μαντικής δραστηριότητας κρίθηκε προφάνως, ότι δεν ενδιαφέρουν την έννομη τάξη της Πολιτείας. Διαφέρει ακόμα το παραπάνω χωρί από εκείνο της Εκκλησής στο οπί έχουν εξαρίσθει οι φαρμακοί. Αυτό όμως συμβαίνει, επειδή το Εκκλησιαδιό περιελαύνει ιδιαίτερη διάταξη γι' αυτούς.

Το ίδιο σήμα διατηρήθηκε κατά βάση και στις δύο κύριες νομοθετικές συλλογές των Μακεδόνων, στη λεγόμενη «Ἐπαναγνῶν» και στον «Πρόχειρο Νόμο». Εισάγεται μάλιστα η θελτιώση, ότι μαγεία και μαντεία αποχωρίζονται εννοιολογικά, γιατί η ποινική πρόθεση για καθέματι από τις πράξεις αυτές περιέχεται σε ιδιαίτερο κεφάλαιο. Το περιχόμενο όμως των ρυμίσεων παραμένει το ίδιο, με μοναδική ουσιοστική διαφορά στην περιπτώση της μαγείας, ότι θεωρίζεται το ατιμώρτο της «επικλήσης των δαμώνων», αν ο υπαίτιος ενήργησε «κατά άνονα». Το πρώτο μέρος της διάταξης παρουσιάζει πολὺ ενδιαφέρον. Εκ πρώτης όμως διανένεται η έντυπωση, ότι ο νομοθέτης θέλει να αποκλείει γενικά την περιπτώση της πλάνης (πραγματικής ή και νομικής, κατά τη συγχρόνη ποινική ορολογία). Μάλιστα όμως πρέπει να γίνεται διάδοτη, ότι και εδώ υποκρύπτεται έμεση αναφορά στην παλαιά διάκριση ως προς το είδος της μαγείας σε συσχέτισμα με την πρόθεση του υπαίτιου.

Φαίνεται ωστόσο εδώ, πως στην πράξη αυτούς ο διαχωρισμός καλής και κακής μαγείας παρείχε αφορμή για καταχρήσεις και πώς πολλοί κατέφευγαν σε μαγικά μέσα υπό το πρόσχον της επιδιώκουσαν σαγάνων, κυρίως της θεραπείας ασθενειών. Ετοι μετά την άνων αιώνων αναγκάστηκε ο αυτοκράτωρ Λέων ο Σοφός να γενικεύει στην απαγόρευση με το κεφάλιο, ότι η μαγεία είναι αντικείμενη καταστρεπτική και ολεθρία, ανεβάρητη από την επιδιώκομέν ακούπο (νεαρά 65).

Μετά το Λέοντα δεν ξανασχολήθηκε ο πολιτειακός νομοθέτης με το θέματος της μαγείας. Αυτό όμως δεν σημαίνει, όπως τουλάχιστον θα επέβαλλαν οι συγχρόνες δικαιές αντιλήψεις, ότι αυτή ήταν και η τελική φάση της σχετικής ρύθμισης. Η ελλείψη κατά κανόνα την πτυχή της καταργητικής διατάξεων στην θυμαντικό δικαίο και η ιδιορρυθμή λειτουργικότητα των θυμαντινών νομικών κειμένων οδήγησε σ' αυτό που συνήθως ονομάζεται «νομικός πλουραλισμός» στο Βυζάντιο και που είχε ως

αποτέλεσμα, να συνυπάρχουν περισσότεροι κανόνες δικαιου – όχι σπανία αντιφατικοί – για το ίδιο θέμα, που περιέκειναν δεσμευτικότητα σε λανθάνουσα κατάσταση, ώστε στην πράξη αποτελούσαν τα νομικά κείμενα συλλογές «τόπων», από τις οποίες ο εφαρμοστείς του δικαιου (δικαστές κ.λπ.) αντλούσαν επιχειρήματα. Ετσι στα διάφορα συμπληρωματικά έργα της μεσής και ύστερης περιόδου περιλαμβάνονταν πολλές διατάξεις ποικιλής προέλευσης, καμία φορά και με ενδιφέρουσες επεμβάσεις του εργαστή στο ίδιο το κείμενο.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το παρακάτω χώριο της Μικρής Σύνοψης (στοιχ. Γεργ. 53): «Οι δια γονείς συφρόνες λογούσουν προς έρωτα στρέφοντες δημόσιους και ελερχία καθυποβάλλονται. Εί δε και πρόσωπον υπερέχον τούτο τολμησούσι, τη δια έρμος τημαρία υποκενταί». Το πρώτο μισό του χωριού προέρχεται από εξελληνισμένη διάταξη της Κωνίδια, άπως περιέχεται στα Βασιλικά. Το υπόλοιπο όμως, που διαφοροποιεί την ποιητή με ταξικά κριτήρια, φορείται στο συντάκτη αυτης της οικογένειας από τα τέλη του 13ου αιώνα. Αυτή τη διατύπωση υιοθετεί και ο Κωνωνάντιος Αρμενόπολις στην Εξαδιθόλο του (6.10.5).

Μέχρις εδώ μας απασχόλησαν οι πολιτειακής προέλευσης ορισμοί που από τη φύση τους έχουν συνοντική διατύπωση με λίγα περιγραφικά στοιχεία. Πλούσιες, αντίτιτη, σε πληρωφορίες είναι οι πηγές του κανονικού δικαιου, ιδίως μάλιστα ένας τύπος νομικανών, οι λεγόμενοι εξοδολογητοί νομικανώνες που προορίζονται για χρήση των πνευματικών. Εξαιτίας του σκοπού που εξιμετρούσαν, περιέχονται τα κείμενα αυτο πολλές λεπτομερείς ψηφών από τις οικείες πράξεις και τις συνθήκες της τέλεσης τους – καμία φορά μάλιστα ίσως υπερβολικά ρεαλιστικές!

Συμφωνα με τα κείμενα αυτά διακρίνονται όσοι ανέπτυσαν τέτοιες δραστηριότητες σε γενικές κατηγορίες. Ετοι μοιόν, κατά μία μεταγενέστερη παράφραση ενός κειμένου αυτού του τύπου, «μαντείς λεγοντείς οι αφειωρωντες τον εαυτό τους εις τους διαιμόνους και δια της παλαιστής ή λεκανής η θυσίαν και άλλων απατηλῶν εμπλαστῶν, και σημειων, και τα μέλλοντα προβλέποντες νομίζομενοι», ενώ «μαγοί είναι εκείνοι που επικαλούνται δαιμόνων δύνεις αγαθοποιους, και μ' αλον οπου αυτοι ειναι αλαστορες και κακοποιοι». Γόητες, κατά άλλο κείμενο, είναι «οι δαιμονικοι δῆθεν φαλμούσι άδοντες, και

ονομάτων μαρτυρικών μεμνημένοι, και αυτής της Υπεραγίας Θεοτόκου, και τουτοις την εκ των δαιμόνων παρενίσοντες γοητειαν». Άλλη κατηγορία ήταν οι επασιδοί «οι δι' επωδον τους δαιμονας εφελκούμενοι προς τα σκεια θεληματα και θηρια καταδημούσοντες και ερπετά προς το μη λυμνασθα το κτήνο τοχην, έξι που νυκτος αυλιζόμενον αλλά και οφεις έπεροι καταγοητευονται, οις περ δη και μεταχειρίζομενοι αδόκτοι εξ αυτων και απαθεις κακων διαμερουνον». Φινίνεται πως στις τακτικές δραστηριότητές τους άνηκε και το «δεσμό» των ανδρόγυνων. Άλλου λοιπόν διαδίδομε: «Επαισιδοι ονοράζονται και εκεινοι, οπου με διαβαλκην τέχνην και μαργενεν δενουσα τα ανθρόγυνα, οι τρισκαταρατο! αι οι αιληργιοι! οι οι θερηγρασι! ουαι και αλλοιουν εις εκεινους οπου καμνουν το τοιουσον οσατωνον επιπτησεμα. Αχ και δεν ξερουσι οι ταλαιπωροι ποιον φοβερον κολασιν έχουν να κλιπρονομουσ, διότι γνωνται απιοι να απταιρεται ο τιμος γαρος, ιδιωνυμανται τα ανθρόγυνα, και εως εις οινον το υπερον που να χωριζονται, οις ο Θεος ουνειζε μερικοι συμβολεουν οπι τα ανθρόγυνα εκεινα σπουδησουν να τα ανθρόγυνα διαναστανον να τα στεφανωνται, οι να βαστα επιναι το νυμφιος το περν τετραναγγελον, όπαν στεφανωνταιε. Εδω πρόκειται για τους καταδέσμους, που σε ολακήτηηη τη βαζαντηνην περιοδο ειχαν, διότις προκύπτει από νομικες θεολογικες και φιλολογικες πηγες, μεγάλη διάδοση στη λαο. Κατα κανόνα γινονται με την πρόθεση να προκλειται σωματικη η απλη βλάδη στον εχθρο. Συνηθισμενος τρόπος ήταν η διάτρηση ενός κέρμουν (η από άλλο υλικο ομοιαστος του υποψήφιου υπόματος με ένα καρφι ή άλλο ακμηρό όργανο (καταπασάλευτη, απ όπου γναιει και το σπηρεμπον «κάφωμα» με την έννοια της καταδόσης). Το ίδιο αποτέλεσμα μπορούσε να επιδιωχθει και με την αναγραφη πάνω σε μεμβράνη, μετάλλο, οστρακο κ.λπ. του ονοματος του εχθρου μαζι με κατάρες, συνθηματικες φράσεις, διάφορα σχήματα κ.τ.δ. Συχνά απελευθερων αυτά το «δεσμόματα»- στην πρόκληση αδιναμίας για την επιχείρηση καποιας πράξης, όπως π.χ. των ανταγωνιστων σε αρματοδομίες, ώστε να μην τρέχουν τα αλόγα τους, ή των ανδρόγυνων, ώστε να μην μπορούν να έλθουν σε σαρκικη μιέζη – περίπτωση ιδιαίτερα συνθημούμενη.

όπωα συνάγεται από το χωριο που παρατέθηκε πιο πάνω. Οι κατάδεσμοι ομως δεν είχαν πάντα ως στόχο άλλους ανθρώπους, αλλα και ζωα (π.χ. αγριμια, για να μην επιτίθενται σε κατοικιδια ζωα) η ακόμα και στοχεία της φυσης (π.χ. το χαλάζι, για να μην προκαλει καταστροφές).

Η διάκριση θέβαια μεταξύ των παραπάνω κατηγοριών δεν ήταν απόλυτη και τα όρια ανάμεσά τους ήταν δυαδικρίτια, γιατι συχνά αναπτυσσονταν δραστηριότητες προς περισσότερες κατευθύνσεις. Ετσι για παράδειγμα ο «νεφοδιώκτες» άλλοτε παρουσιάζονταν με μαντικες ικανότητες και άλλοτε ως μάγοι: «Νεφοδιώκται ονομάζονται εκεινοι οπου παρατρουσι τα σχήματα των νεφελων, και μαλιστα ονταν βασιλευη ο πλοιος, και κατα τα σχήματα ταυτα προλεγουνται τα μέλλοντα. Οιον, εάν ιδουσι τα νέφαλα σχηματιζόμενα ωσαν ανθρώπους με σπαθια εις τας χιρας, προλέγουν όπι έχει νέην πολεμος, και άλλας τοιαύτας φλαμαριας. Νεφοδιώκται πιπτορουν να ονομασθον και εκεινοι οπου με την συργιαν των δαιμονων διώκουν τα συνεργα να μην καρνουν βροχην η λειαζαν εις ένα τοπον, αλλα εις άλλον».

Πρέπει ακόμα να σημειωθεί, ότι στο πλαίσιο των μεγαλύτερων ομάδων Εχχώριων ορισμένες «ειδικότητες», ανάλογα με τον τρόπο και τη μεθόδο της δρασης. Ετσι ανάμεσα στους μάντεις διακρίνονται οι αλευρομάντεις, οι βιβλιομάντεις, οι εικανομάντεις, οι κριδιομάντεις, οι ονειρομάντεις, οι πυρομάντεις, οι τεφρομάντεις, οι κηρούχες, οι μολυβδούχτες κ.λπ. Είναι αέιδιο ιδιαίτερης προσοχής, ότι ορισμένες από τις παραπάνω μορφές μαντείας δρισκονταν σε αμεση συνάφεια με τη θρησκευτικη πιστη και με τη χριστιανικη λατρεια. Στις μορφές αυτες ανήκει η βιβλιομάντεια που συνισταται στην προστάθεια να προγνωσθει το μέλλον με τη βοήθεια των πρώτων φράσεων που διαβάζονται, όταν ανοιξει κανεις στην τυχη ένα ευαγγελιο, ψαλτηρι κ.λπ. Σχετικη ήταν και η εικονομάντεια, στην οποια επιδιόδουν «αι ταις Εκκλησαις η ταις αγιαις εικοσι προσεδρεύουσαν γυναικες, και εκ τουτων ιηγυριζόμεναι γινωνται δηθεν τα μέλλοντα, και προλεγεν κατα τας παλαι πνευμα Ποθωνος εχουνασ». Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ομως ο «κλεπτέλευχος», κατα τον οποιο έδιναν στον υπαρτο να φαιη άρτο της Μεγάλης Πεμπτης. Αν ήταν ένοχος, δεν μπορούσε να τον καταπει. Στην ουσια η μέθοδος αυτη για τη διαπίστωση της ενοχης του πιθανου δράση τη ενδιαγιατηματος εντάσσεται

στην έννοια της θεοκρατίας (ή θεοδικίας), που λόγω του μεταφυσικού της χαρακτήρα δεν απέχει πολὺ από το εδώ εξεταζόμενο θέμα. Ξεκινάει από την αρχαιότητα και σταδιοδρόμησε εντυπωσιακά στη Δυστ. αλλά και στην Ανατολή εμφανίζεται ως αυτοτέλες αποδεικτικό μέσο, παρά το γεγονός ότι αποδοκιμάζεται από τους Βυζαντινούς.

Μια ειδική μορφή απασχόλησης με τη μαγεία αποτελεί τη κατευθείαν και η διάθεση «περιπάτων», δηλαδή φυλακτών. Οι πράξεις αυτές, επειδή γίνονταν όχι προς όλην την ανθρώπων, αλλά μόλιν για την προστασία τους, δεν ενέπιπταν στις απανορεύσεις της αυτοκρατορικής νομοθεσίας των πρωτών αιώνων. Η τακτική όμως αυτή γηρυόντα προκάλεσε την αντίδραση της Εκκλησίας που με αλεπούλληλες αποφάσισε συνδόμων, τοπικών και οικουμενικών, αποδοκιμασεις τις πράξεις αυτές, απειλώντας συγχρόνως ποινές μακροχρόνιου αφορισμού.

Κάτω από την επιδραση της κανονικής νομοθεσίας δεν άρχεισε η επέμβαση και του πολιτειακού νομοθέτη, που με τη διάταξη 17.44 της Εκλογής θέστησε: «Οι ποιούντες φυλάκια το δοκεῖν επ' αρέβεια ανθρώπων δια ιδίων αισχροκέρδειν δημευομένοι εξοριζέοθωσαν». Η ποινή της δημευσης είναι σπανια στη νομοθεσία των Ισαύρων. Το ότι προβλέπεται για τη συγκεκριμένο αυτό έγκλημα αποτελεί εκδήλωση της προσπάθειας, να εξασφαλισθεί η ποινική μεταχείριση ανάλογα με την προσωπικότητα του δράστη. Έτσι λοιπον, μια και το κίνητρο ήταν ο αθέμιτος πλούτισμας με την εκεμπάλλευση της αφέλειας των ανθρώπων, επιβάλλεται ως ποινή στο δράστη η ολοκληρωτική στέρηση της περιουσίας του και η εξορία του, ώστε να μην έχει δυνατότητα να συνεχίσει τη δραστηριότητα του αυτή μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Οι Μακεδόνες δεν απομακρύνθηκαν θασικά από τη ρύθμιση αυτή στις αντίστοιχες διατάξεις της Επαναγγήγης (40.84) και του Πρόσφερου Νομού (39.78), ώστε αντίθετα στο συντάκτη της Εκλογαδίου (αρχές 9ου αι.) ακολούθησε διαφορετική γραμμή. Τιμώρηση (με πολύ ελαφρύτερη ποινή σε συγκριτική με την Εκλογή, δηλαδή απόλυτη με μαστιχών) όχι γενικά την κατευθείαν φυλακών, αλλά μόνον όσους έκαναν «περιπάτα έχοντα χαρακτήρα» (17.23). Η διατύπωση αυτή μας κατευθύνει προς την έρευνα, την ήταν αυτά τα «περιπάτα». Μια οντοποιή και πολὺ καταποτική περιγραφή μας δίνει ο γνωστός κανονολόγος του 13ου αιώνα Θεόδωρος Βαλοσαμών σε

ένα σχόλιο του: «Φυλακτήριοι δε λέγονται, οι κατά απάτην δαιμονικήν διδόντες τοις υπ' αυτών απατωμένοις δεματια τηνα εκ σπηρικών νημάτων υρασμένα, και πουγγια λεγόμενα, έχοντα έσουθεν ποτὲ μεν γραφάς, ποτὲ δε ψευδή τηνα έτερα, τα παραπρόχοντα και λέγοντες, οφείλεν ταῦτα δημηκεις εκ των τραχύλων των λαρθανόντων αυτα εξαιωρθοι, εις φυλακὴν παντος κακοῦ».

Από την περιγραφή αυτή, συμπληρώμενη και με άλλες ειδήσεις από τις (εκκλησιαστικές κυρίως) πηγές, προκύπτει ότι τα φυλακά αυτά αποτελούνταν είτε από υφάσματα μεταέντα τριγυνικού ή άλλου σχήματος, που είχαν μέσα γραμμένα πάνω σε μεμβράνη ευχές ή μαγικές ρήσεις (τα λεγόμενα «γράμματα») ή περιεργούσαν χαρακτήρες (με ακαθόριστα σχήματα ή ακατανόητες λέξεις) ή την πεντάλη ή ακόμη ονόματα ποταμών, είτε από μεταλλικά έλασματα που κι αυτά είχαν χαραγμένες μαγικές φράσεις. Πέρα όμως από αυτά φαίνεται (πάντα σύμφωνα με τις πηγές), ότι οι Βυζαντινοί χρησιμοποιούσαν και πλήθος άλλων πραγμάτων ως φυλακά. Όπως π.χ. θόστα ή ρίζες, πέτρες ποτύσιμες ή ημιποτύσιμες, μέλι, λίων, ή ακόμη και ανθρώπην προσέλευσης αντικείμενα, ώπως σταύρους, μικρών εικόνων, ακόμα και λειμάνιαν αγιών. Από όλα αυτά τα αντικείμενα έχωρισε ο συντάκτης του Εκλογαδίου όσα φυλακά έφεραν «χαρακτήρα», δηλαδή απροσδιόριστα σχήματα και ακαταλαβατικές λέξεις, και αυτών μόνο τη χρήση θεώρησε ποινικά αξιόλογη, γιατί προφανώς σε αυτά είναι εντονότερη η διασύνδεση με τη μαγεία.

Όπως ο επανελλιμένα τονιστήκε πιο πάνω, η μαγεία είχε μεγάλη διάδοση παρ' όλα τα αυτηρά μέτρα Πολιτείας και Εκκλησίας. Από διάφορα παρανοετική μορφή κείμενα συναγεγέντα μάστισα, στο όχι σπάνια προσθέφευσαν στις υπηρεσίες μάργαν και μάρτεων ακόμα και ηγεμόνες, στρατηγοί και άλλοι οδιώματουχοί για την προβλέψη του μέλλοντος και τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών για την πραγματοποίηση των σχεδίων τους. Στον τομέα αυτών δεν υποτελείσπονται κοθύλιοι και οι ληρικοί. Μελετώντας τις εκκλησιαστικές πηγές (συνοδικές αποφάσεις κ.λπ.) ανακαλύπτει κανείς, σε μεγάλυτερο βαθμό απ' όσο θα περίμενε, ειδήσεις για ανάλογες επιδόσεις εκκλησιαστικών λειτουργών. Ιδιαίτερα διασκεδαστι-

κή είναι η ιστορία ενός μοναχού του 14ου αιώνα που δεν διάτασε να καταφύγει σε καταδέμους με στόχο τα μέλη της Ιεράς Συνόδου, ώστε να εξασφαλίσει την εκλογή του σε επισκοπο!

Ποτέ δεν σταμάτησαν οι διάδειξις αρκεί ένα θλέμα στις περιόδειες δικες των μαγισσών και στην Ιερή Εέδητηση κατά το μεσαίωνa κι αργότερα. Όλα ωστόσο χωρὶς αποτέλεσμα. Ιδίως φταίει η έλξη που ασκούν η γοητεία και μαγεία – ακόμα και ως λέξεις...

Βιβλιογραφία

Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινών διοι και πολιτισμός, τ.Α. 2 (1948) σ. 123-276, τ.ΣΤ (1965) σ. 167-261.
Th. Mommsen, Römische Strafrecht, Λειπόμενα 1899 (ανατ. 1955) σ. 639-643.
Στ. Τριμίνου, Ο «Πονάνιος» του Εκλογαδίου. Συμβολή εἰς την ιστορία του ποινικού δικαίου από τον Corpus Iuris Civilis μέχρι των Βασιλικών, Φραγκοράπτη 1980, σ. 54-60.

Magic and Law in Byzantium S. Trojano

Magic and religion, having as common starting point two basic human feelings, fear and hope, have always been closely related. Certain «boundaries» were progressively set between them, although loose. We should keep in mind that even today in most constitutional texts, all over the world, the personal right of religious freedom is guaranteed but only as regards the traditional, «known», religions. As a result religions which have secret dogmas and mystic culture are excluded from constitutional protection. The reason is obvious.

The evocation of supernatural powers, if done beyond the limits of worshiping a divinity — therefore it would not be legalized by a religion — provoked awe. The ignorance of attitude of these powers towards humans — as opposed to the commonly worshiped deities — created the suspicion, if not the belief, that this activity could not serve good objectives. Thus, people involved in such acts were violating «regularity» and were becoming threat for society. Therefore, the interest of the legal order to eliminate them by any means was only a natural consequence.